

LIBURNSKI CARSKI KULT

IVANA JADRIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR 23000 Zadar
ijadric@unizd.hr

ŽELJKO MILETIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR 23000 Zadar
zmiletic@unizd.hr

UDK: 904:292|(497.5)"652"
292.21:904"652"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-03-14

Ključnu ulogu u širenju carskog kulta u Iliriku odigrao je Tiberijev namjesnik Publije Kornelije Dolabela, u čije je doba vjerojatno i organiziran liburnski pokrajinski carski kult *ad aram Augusti Liburnorum*. Zasada je teško reći prethodi li on provincijskom iliričkom kultu, kao što je to slučaj u Hispaniji, gdje je pokrajinski kult kod Asturaca i Kantabra prethodio organiziranju središnjeg provincijskog kulta u Taraku. Restauracija carskog kulta u cjelini, a time i liburnskog, započinje dinastijom Flavijevaca, kada Skardona postiže municipalni status.

KLJUČNE RIJEČI: *carski kult, liburnski kult, Tiberije, conventus, ara Liburnorum, Dolabela*

U vrijeme helenizacije rimske kulture i religije od 2. st. pr. Krista postalo je uvriježeno istaknutim pojedincima podjeljivati božanske počasti.¹ Međutim, rimska institucija trajne divinizacije nije puko preslikavanje modela helenističkih božanskih monarhija niti je proistekla iz političke udvornosti Istoka, koja se manifestirala davanjem počasti istaknutim Rimljanima i štovanjem personificirane Republike – božice Rome.² Carski kult prvenstveno je posljedica stalnog utjecaja privatne religije aristokracije na rimsku javnu religiju.³ Stoga carski kult, institucija koja je dominantno političkog karaktera, ima korijene u rimskoj privatnoj religiji, a omogućila ga je Augustova politika u specifičnom vremenu transformacije republikanskog sustava u principat na čelu s gensom Julija. Tako se i gentilni kult Veiovisa izjednačenog s Askanijem Julom, pretkom roda Julijevaca, transformirao u javni carski kult.⁴ Kada su u godini Augustove smrti formirani *sodales Augustales*, sjedište kolegija stavljeno je u svetište roda Julija u Bovilama (*Bovillae*).⁵

August i Tiberije stvorili su složenu strukturu kulta i imperijalne ideologije moći da bi se sankcioniralo novo društveno i vladarsko ustrojstvo,⁶ povezalno središte s periferijom Carstva, kao i društveni slojevi međusobno. Kolegiji i svećenici precizno su ustrojeni za svaki pojedini društveni sloj, za Rim s Italijom, provincije i municipije. Time su se umanjivala centrifugalna i separatistička kretanja, a društvena kohezija jačala je određivanjem točnih položaja u kultu za senatore, vitezove, građane trećeg reda, oslobođenike i peregrine, čak i za žene iz građanskih obitelji. Obnašanje dužnosti u nekom od tih tijela carskog kulta moglo je unaprijediti karijeru i podići status pojedinca, pa se ono uvijek ističe u popisu dužnosti.

¹ D. FISHWICK, 1993, 21-45.

² O tim aspektima jezgrovito kod D. FISHWICK, 1993, 46-51.

³ J. RÜPKE, 2007, 25-26.

⁴ D. PORTE, 1981, 333-340; J. RÜPKE, 2007, 27-28, 248-251.

⁵ H. STRASBURGER, 1940, 1219. U svetištu su pronađeni ulomci akata kolegija, *CIL* VII, 1984 ff; *CIL* XIV, 2388 ff.

⁶ O Augustovoj i Tiberijevoj imperijalnoj ideologiji moći J. RUFUS FEARS, 1981, 56-66.

Sl. 1. Hram Rome i Augusta u Puli.

Fig. 1. Temple of Roma and Augustus in Pula.

Cezar je prvi Rimljanin postumno štovan kao državni bog. Odluku je donio Senat i narod rimski 1. januara 42. g. pr. Krista.⁷ Brigom postumno adoptiranog (*Divi filius*)⁸ nećaka Oktavijana, godine 29. pr. Krista posvećen mu je hram (*aedes Divi Julii*), a Seksto Apulej je postao *flamen Iulialis*, zadužen za štovanje Božanskog.⁹ S Julijem Cezarom počinje *domus divina*, ipak on nikad nije postao prvi od *Divi Imperatores*; oni počinju s Augustom.

Kratko prije Augustove smrti Tiberije je posvetio slavnu aru *numinis Augusti*,¹⁰ što je bilo temeljno poduzeće u procesu prihvaćanja božanskog karaktera imperatora. August je sad postao θεῖος ἄνθρωπος – posredstvom kojeg su bogovi komunicirali i posredovali s ljudskom vrstom.¹¹ August još nije postao bog, ali su mu iskazivane božanske počasti, kojih intenzitet nije jednolik u cijelom Carstvu. Na Istoku je to bilo lako prihvatljivo kao posljedica višestoljetnog postojanja helenističkih božanski utemeljenih monarhija.¹² August je za života odbio mogućnost podizanja vlastitog hrama u samom gradu Rimu i Italiji.¹³ Međutim, čini se da je oprezna odluka isključivo posljedica procjene o mogućoj snažnoj reakciji među političkim protivnicima. Iskazi odanosti kod naroda, privatni i javni, bili su uobičajeni, kao i posredno obožavanje podizanjem posveta carskim vrlinama. Arheolozi su istražili mnoga kulturna mjesta posvećena Augustu u zajednici s Romom (*templum Romae et Augusti*), podignuta još za njegova života, ali koja su vezana uz municipalne carske kultove (Sl. 1).¹⁴

ORGANIZACIJA CARSKOG KULTA

Središnju ulogu u štovanju carskog kulta u Rimu imao je *flamen Iulialis*. Nakon Augustove smrti Tiberije osniva kolegij *sodales Augustales*.¹⁵ Činio ga je 21 senator, kojima su *extra ordinem* bili pridruženi pripadnici imperijalne obitelji: sam car Tiberije, Druz, Germanik, kasnije i Klaudije.¹⁶ Na čelu su im tri magistra i flamen, koje imenuje imperator. Cilj kolegija bio je štovanje božanskog Augusta i julijevskog gensa.¹⁷ Žene iz carske obitelji također su uključene u kult, nakon što je Livija proglašena svećenicom pokojnog supruga, da bi je Klaudije i samu proglasio božanskom.¹⁸

Unutar provincija, čak i zapadnih, odmah nakon ustanovljenja are u Lugdunumu, još je za Augustova života organiziran kult za novo, peregrinsko stanovništvo Carstva, zatim i za građane i oslobođenike u provincijama. Na municipalnoj razini stvaraju se za rimske građane kolegiji carskog kulta - sakralne korporacije *sacerdotes Augustales provinciae* i *flamines (flaminicae) Augustales provinciae*,¹⁹ sa svećenicima *flamines*²⁰ *flaminicae*, te *sacerdotes*. Oslobođenici su

⁷ CIL IX, 2628: *Genio Deivi Iuli, parentis patriae, quem senatus populusque Romanus in deorum numerum rettulit.*

⁸ U grčkim natpisima obično se u prijevodu ne pravi razlika između božanski (*divus*) i bog (*deus*), nego se sve prevodi sa *deus (theos)*, pa je na Istoku August na natpisima sin Boga Cezara. R. L. MOWERY, 2002, 102.

⁹ CIL III, 774 = *Res Gestae*, 19; C. JULLIAN, 1896, 1175; S. B. PLATNER – T. ASHBY, 1929, 286-287; S. WEINSTOCK, 1971, 305-308.

¹⁰ XVI Kal Feb (17. siječnja) C. Felicitas. Svadba Augusta i Livije, 38. g. pr. Kr.; Dedicacija: Ara Numinis Augusti, 9. g. po Kristu. O Augustovu numenu usp. kod J. H. W. G. LIEBESCHUETZ, 1979, 63.

¹¹ D. FISCHWICK, 1970, 191 i d.

¹² Na traženje zajednice azijskih gradova iz 29. pr. Krista, posvećen je hram Augusta i Rome u Pergamu.

¹³ Suet., *Aug.*, LII. Dion Cass., LI, 20, 8 tvrdi da mu se u Romi i u Italiji počasti iskazuju i svetišta grade tek nakon careve smrti.

¹⁴ http://www.uni-erfurt.de/spp1080/projekt_hitzl_engl.htm Dosad su potvrđena 4 hrama Julija Cezara, a čak sedamdesetak Augustovih kulturnih mjesta.

¹⁵ R. CAGNAT, 1908, 1371-1372.

¹⁶ Suet., *Div. Claud.* 6

¹⁷ Nakon Klaudijeve smrti kolegij je nazvan *Augustales Claudiales*, zatim *sodales Flaviales*, *sodales Flaviales Titiales*, *sodales Hadrianeles*, *sodales Antoniniani* [*sodales Antoniniani Veriani*, *sodales Marciani Antoniniani*, *sodales Aureliani Antoniniani*, *sodales Antoniniani Commodiani*] *Helviani*, *Severiani*. *Augustales* kod W. SMITH, 1870, 180; R. CAGNAT, 1908, 1371-1372; H. STRASBURGER, 1940, 1219-1220.

¹⁸ Dio Cass., 56, 46; Velleius II, 75. Suet., *Div. Claud.* 11; Dion Cass., 60.5.

¹⁹ Usporedi kod Tac., *Ann.* I.10; Suet., *Aug.* 52; Dion Cass. LI 20.

²⁰ D. FISCHWICK, 1987, 301, smatra da su flameni svećenici Imperatora samog, bez kulturne asocijacije s Romom, ali J. R. Carbó García (<http://www.hottopos.com/notand8/carbo.htm>), bilj. 25, primjećuje da u Sarmizegetusi nema asocijacije s Romom, a svećenici nose isključivo titulu *sacerdos*. Flameni se od sacerdoti razlikuju po njihovom karakteru, ikonografiji i ritualu prema kojem postaju svećenici.

mogli služiti kao *seviri Augustales*, od 12. g. pr. Kr. organizirani u kolegije koje na natpisima nalazimo pod imenima *collegium Augustalium*, *corpus Augustalium* ili *Augustales corporati*.²¹ Bogati oslobođenici kroz sevirsku službu postizali su društveni prestiž, omogućivši i svojim potomcima obnašanje visokih gradskih dužnosti (Sl. 2).

Središta provincijskog kulta u pravilu su sjedišta provincijskog juridičkog konventa, kojiput se ona poklapaju s glavnim gradom provincije. Izuzetno je važno za razumijevanje razvoja carskog kulta ustanovljavanje skupštine (*concillium Galliarum*) za tri galske provincije sa sjedištem u Lugdunumu, gdje je Druz 1. Augusta 12. pr. Krista podigao aru posvećenu *Romae et Augusto*, ujedno proglasivši Heduanca Gaja Julija Vercondaridubna vrhovnim svećenikom carskoga galskog kulta.²²

Osim središnjeg mjesta provincijskog kulta, može postojati još nekoliko perifernih koji teritorijalno pokrivaju pokrajine unutar provincija. Pokrajinska razina organiziranja začeta je već u početnom razdoblju Augustovih administrativnih i religijskih reformi, kada carski kult još nije dobio svoju konačnu razdiobu na središnji (rimski), provincijski i municipalni. U tom ga ranom razdoblju stoga možemo smatrati zasebnom manifestacijom, koja se uvodi na teritorije naroda koje su nedavno pokorili Cezar i Oktavijan August, a vremenom je postao dijelom strukture provincijskog kulta.

Fishwick je s pravom istaknuo da je carski kult na Zapadu instaliran od strane same carske familije kao sredstvo kontroliranja novoosvojenih provincija.²³ U mirnim senatskim provincijama koje su redom starije teritorijalne akvizicije, carski se kult općenito kasnije uvodi. Rani pokrajinski kult vezan je uz galske, keltsko-iberske i ilirske prostore, one na kojima su važne ratne i osvajačke uspjehe postigli Cezar i Oktavijan. *Ara Ubiorum* i *Arae Sestiane* mjesta su ranih manifestacija pokrajinskog kulta koje prethode onom organiziranom na nivou provincije.

*Ara Ubiorum*²⁴ podignuta je oko 9. g. pr. Krista u doba Druzovih aktivnosti na tom prostoru, a ime je sadržano u kasnijem nazivu mjesta *Colonia Claudia Ara Agrippinensium*. Organizacija kulta povjerena je lokalnoj aristokraciji i ovisi o njoj, pa je tako vrhovni svećenik pri ari 14. godine bio Heruščanin Segimundus. Uobičajeno se drži da je ara Ubijaca središnje mjesto štovanja cara u zamišljenoj Velikoj Germaniji, neka vrsta pandana provincijskom carskom galskom kultu u Lyonu.²⁵ Da je to karakterom pokrajinski kult naroda koji je Cezaru pomogao u ratovima, možemo pretpostaviti zbog isticanja imena Ubijaca, nepostojanja bilo kakve potvrde o kasnijoj organizaciji carskog germanskog kulta, kao i zbog konstituiranja provincije Germanije Inferior tek u doba Domicijana.²⁶ Isticanje božanskog podrijetla Cezara bilo je nužno da bi se osnažila imperijalna ideologija moći i autohtono stanovništvo držalo u pokornosti.

Pri kraju Kantabrijskih ratova, između 22. i 19. pr. Krista, namjesnik Hispanije Citerior Lucije Sestije Kvirinal u čast Augustovih pobjeda ustanovio je tri are (*arae Sestiae*)²⁷ na teritoriju

²¹ G. WISSOWA, 1896, 2352-2355; 2357-2360.

²² Liv., *Perioche*, 139 za 12. g. pr. Kr. *Ar(a) d(e)i Caesaris ad confluentem Araris et Rhodani dedicata, sacerdote creato C. Iulio Vercondaridubno Aeduo*; J. DEININGER, 1965, 21-24, 99-110; D. FISHWICK, 1993, 97-137; D. FISHWICK, 2002, 60.

²³ D. FISHWICK, 1993, 148.

²⁴ Tac., *Ann.*, I, 57,2: *addiderat Segestes legatis filium nomine Segimundum; sed iuvenis conscientia cunctabatur. Quippe anno quo Germaniae descivere, sacerdos apud*

aram Ubiorum creatus, ruperat vittas, profugus ad rebelles. Adductus tamen in spem clementiae Romanae pertulit patris mandata benigne exceptus cum praesidio Gallicam in ripam missus est.

²⁵ J. DEININGER, 1965, 24-25; D. FISHWICK, 1993, 137.

²⁶ Kasnije je ara mogla postati središte municipalnog kulta, kao što pretpostavlja D. FISHWICK, 1993, 139.

²⁷ M. DOPICO CAÍNZOS, 1986, 265 i d. Izvori i literatura o tri *arae Sestiane* kod G. ALFÖLDY, 2000, 185 i 187.

Sl. 2. Nadgrobni spomenik Gaja Saufeja Moderata, augustala iz Salone.
Fig. 2. Tombstone of C. Saufeus Moderatus, Augustalis from Salona.

Kantabra i Asturaca. Posljedica je rata da se *Cantabri* i *Astures* priključuju rimskoj Hispaniji, što je obilježeno izgradnjom kapitolijskog hrama Jupitera Tonansa, koji evocira jednu epizodu iz te kampanje.²⁸ Asimilacijsku politiku trebalo je iskazati snažnim vizualnim državnim i vladarskim simbolima u provincijama i uspostavljanjem mehanizama koji će ojačati sponu između središta i periferije. To je glavna nakana Augustove regulacije u kojoj se kaže da on može biti štovan u provincijama od ne-Rimljana, u smislu stanovništva peregrinskog – autohtonog – podrijetla, ali uvijek zajedno s božicom Romom.²⁹ Asocijacija bijaše pučanstvu jasnog značenja. Na inicijativu provincijalaca Senat je 15. godine odobrio Taraku gradnju hrama božanskog Augusta bez asocijacije s Romom.³⁰ Hram je bio sjedište koncilija Hispanije Citerior na čelu kojeg su *flamen* i *flaminica provinciae*.³¹ Dok je drugdje na Zapadu instaliranje kulta imperatora pod brigom carske familije, u Taraku je primijenjen "istočni" model u kojem provincijsko stanovništvo inicira stvaranje kulturnih mjesta. Čini nam se da bi razlog mogao biti dugotrajno postojanje ranog kulta koji se razvio oko Sestijevih ara. Središnjem tijelu carskog provincijskog kulta u Hispaniji Citerior (*Tarraconensis*) prethodi barem jedan pokrajinski konvent. Na natpisu *AE* 1984, 553 (*Tabula Lougeiorum*) spominje se najstariji, posvjedočen u 1. godini 1. stoljeća, *conventus arae Augustae*, kojemu je središte *civitas Lougeiorum*, ujedno središte jedne od triju spomenutih ara Sestije, koje se još zovu i are Auguste.³²

UVOĐENJE CARSKOG KULTA U ILIRIK

Ilirik i Liburni važna su epizoda Cezarova građanskog rata, a zatim i bitna tema Augustova testamenta. Augustova je zadaća bila učvršćenje i sankcioniranje novog društvenog i vladarskog ustrojstva – principata - na čijem bi čelu bila julijevska dinastija. Važna metoda kojom se to postizalo bilo je veličanje ratnih uspjeha i vezivanje brojnog peregrinskog sloja stanovništva iz novih provincija uz carski kult. Tiberijeva dinastička politika i propagiranje imperijalnog kulta temelji se na božanskom karakteru i osvajačkim uspjesima Augusta, careva adoptivnog oca. Provincijski carski kult u Iliriku dio je složenog procesa konstituiranja provincije i uvođenja rimskih institucija nakon Cezarova građanskog rata i Augustovih osvajanja u Iliriku 35.-33. pr. Krista, odnosno revitaliziranja nakon golema i devastirajućeg ustanka dvaju Batona od 6. do 9. g. Međutim, ne znamo kad je začet provincijski kult. Fragmentarni natpis na kojem se spominje *sacerdos provinciae Delmatiae* datiran je u 2. st.,³³ a iz drugog ili trećeg stoljeća natpis je sa spomenom patrona provincije (što moramo interpretirati kao patrona provincijskog carskog kulta) Gaja Julija Silvana Melanija.³⁴

²⁸ Hram je posvećen 1. septembra 22. pr. Krista. Suet., *Aug.*, 91.2; J. R. FEARS, 1981, 59.

²⁹ Tac. *Ann.*, 4.37; Suet., *Aug.*, 52 Dion Cass., 51. 20. 6-7; J. DEININGER, 1965, 30.

³⁰ Tac., *Ann.*, I. 58, *Templum ut in colonia Tarraconensi strueretur Augusto petentibus Hispanis permissum, datumque in omnes provincias exemplum.*

³¹ J. DEININGER, 27; 121 i dalje; D. FISHWICK, 1993, 150-168; D. FISHWICK, 2002, 73-137.

³² Iza prve godine taj je konvent zbog administrativnih podjela i novih konstitucija gradova podijeljen u tri astursko – kantabrijska konventa: *conventus Bracaraugustanus*, *conventus Asturum* i *conventus Lucensis*.

³³ *CIL* III, 12762. Sačuvana su dva ulomka tog natpisa koji Č. TRUHELKA, 1893, 278, br. 8, datira u drugu pol. 1. st. [=CIL III 12762+12766]; J. DEININGER, 1965, 116.

³⁴ *CIL* III, 12732; W. RADIMSKÝ, 1893, 234, sl. 30; H. G. PFLAUM, 1960, 734-735. *Municipium Domavium C(aio) Iul(io) Silvano / Melanioni eq(uo) / publ(ico) flam[i]ni Pol(monali) [...]ur, om/nibus equestri/bus militiis func[t]o, proc(uratori) Aug(usti) / [...] IIII / [...] rc. per provin[ci]as? XXIII, proc(uratori) Aug(usti) / [ra]tionis [- - -] / [proc(uratori) Aug(usti) p]r[o]vinc(iae) / [...p]roc(uratori) C[...] / - - - / [- - -] muni[cipio] Do[m]avianio / - - - / patrono / pro[v]inc[ia]e - - -]; J. DEININGER, 1965, 116.*

Sl. 3. Ploča s reljefnim prikazom, dio tropeja iz Tilurija.
Fig. 3. Slab with relief, part of the tropaeum from Tilurium.

Manifestacije carskog kulta u Iliriku javljaju se već u doba Oktavijana Augusta, premda se zbog siromašne spomeničke evidencije čine sporadičnog karaktera u odnosu na tiberijanski period.³⁵ U Augustovo vrijeme vjerojatno je nastao kolegij *Iuliales*, čiji je *Vivir* bio Lucije Tetije Sperhes, spomenut na natpisu iz antičkog Zadra (*Iader*), jedinoj koloniji u rimskoj Liburniji.³⁶ Ovom bi municipalnom kolegiju oslobođenika uzor mogao biti rimski julijevski flamen.³⁷ Kako je pobuda za razvoj municipalnih građanskih i oslobođeničkih kolegija carskih kultova na Zapadu bila podizanje are u Lugdunumu i stvaranje provincijskih žarišta, ne smijemo stavljati nastanak *Iuliales* prije 12. g. pr. Krista, jer bi se to kosilo s ukupnim političko-religijskim procesima u Carstvu. Ne dolazi u obzir ni nastanak *Iuliales* tek u doba Tiberija jer je njegova ideologija imperijalne moći stvorena oko božanskog karaktera Augusta.³⁸

³⁵ N. CAMBI 2000, 31, kat. br. 16; 33, kat. br. 20; N. CAMBI, 2005, 19.

³⁶ K. A. GIUNIO, 2005, 169-170.

³⁷ J. RÜPKE, DNr1039, nakon što je dugo godina Marko Antonije bio *flamen Iulialis*, 30. g. pr. Kr. postavljen je na

tu dužnost *Sex. Appuleius Sex. f.* = http://www.uni-erfurt.de/vergleichende_religionswissenschaft/fasti.htm

³⁸ Postojanje julijevskog kulta dopušta i mogućnost postojanja Cezarova svetišta, što bi bilo izuzetno s obzirom na njihove rijetke potvrde.

Sl. 4. Ime prokonzula Gneja Tamfila Vale s krune zdenca postavljene na forumu kolonije Jader.
 Fig. 4. Name of proconsul Cn. Tamphilus Vala on the crown of a well on the forum of colony Iader.

Sliku razvoja carskog kulta u Iliriku, kao segmenta državne propagande u doba Augusta, dopunjava repertoar državnih simbola. Najupečatljiviji iskaz rimske vlasti nad pobijeđenim neprijateljem je podizanje tropeja. Njegova magična kvaliteta, preko kojeg se posredstvom Jupitera kanalizira energija poraženih u pobjedničkog vojskovođu, omogućila je da on postane prvoklasni politički simbol trijumfirajućeg Rima. Ari *Romae et Augusti* iz Lyona prethodi tropej u Saint-Bertrand de Comminges (*Lugdunum Convenarum*), koji August podiže 25. g. pr. Kr., usred Kantabrijskih ratova, da bi komemorirao trostruku pobjedu: u Akvitaniji, u akcijskoj bitki i na sjeveru Hispanije.³⁹ U Iliriku su bila barem dva tropeja. Stariji u spomen na Oktavijanove pobjede 35.-33. nije sačuvan. Od mlađeg, koji komemorira delmatsko-panonski rat, sačuvali su se skromni ostatci, nekad dio arhitektonske konstrukcije podignute negdje kod legijskog logora u Tiluriju (Sl. 3).⁴⁰

³⁹ O kantabrijsko-asturskom ratu F. DIEGO SANTOS, 1975, 531-543.

⁴⁰ N. CAMBI, 1984, 77 i d.; N. CAMBI, 2002, 92-93; N. CAMBI, 2005, 24-25, sl. 21-24.

POKRAJINSKI KULT U LIBURNIJI

August je, postajući *pontifex maximus* 12. g. pr. Kr. spojio u jednoj osobi profane i sakralne magistratske dužnosti. On je bio pater, patron i dobročinitelj rimskog svijeta, model i uzor patronima gradova i namjesnicima provincija. Stoga je propagiranje carskog kulta bila primarna zadaća patrona iliričkih gradova i namjesnika provincije. August je patron kolonije *Iader*,⁴¹ a u literaturi zanemaren, premda veoma važan element patronstva, promidžba je kulta carske obitelji.⁴² Sredstvima namjesnika provincije Ilirika Gneja Tamfila Vale (Sl. 4), tada se gradi zadarski forum, koji je kasnije, u doba Tiberija, ukrašen reljefima s prikazima Jupitera Amona i Gorgona, ikonografijom u službi imperijalne ideologije.⁴³

Liburnski pokrajinski carski kult *ad aram Augusti Liburnorum*⁴⁴ i juridički konvent⁴⁵ nazvan *Conventus Scardonis* na nedavno nađenom, još neobjavljenom natpisu iz Skradina (Sl. 5), institucije su koje dodatno potvrđuju specifični, zasebni status Liburnije unutar prostora provincije Ilirik, kasnije Dalmacije.⁴⁶ Autohtonom stanovništvu Liburnije, podvrgnutom tijekom prvog stoljeća snažnom procesu romanizacije, namijenjeni su i kult koji se odvijao oko are u Skardoni, kao i sudski procesi koji su se mogli održavati u zgradi pretorija, koja je služila i za potrebe namjesnika provincije (Sl. 6).⁴⁷ Na primjeru provincija Hispanije, Azije i Dalmacije uočava se povezanost institucije konventa s juridičkim i kulturnim aktivnostima.⁴⁸

Zasad je teško reći prethodi li liburnski pokrajinski kult provincijskom iliričkom kultu, kao u slučaju Hispanije, gdje pokrajinski kult kod Asturaca i Kantabra prethodi organiziranju središnjeg provincijskog kulta u Taraku. Liburnski kult vjerojatno je nastao već u Tiberijevo doba, kada *civitates Liburniae* podižu natpis Germanikovu sinu Neronu Cezaru.⁴⁹ Fishwick smatra da je to izolirana akcija, te da izostanak dokaza dopušta mogućnost kako je carski kult uz liburnski konvent u Skardoni nastao tek u flavijevskom periodu.⁵⁰ Čini nam se da postoji obilna evidencija indirektnih dokaza da je kult u Skardoni uspostavljen već za vrijeme cara

⁴¹ Liburni su, neosporno, privrženi Julijevcima, što su dokazali u bitki kod Farsala slanjem lađa Cezaru. Hirtius, *de bello Alexandrino* 42, ...*paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in rem publicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe dimicare posset adiunctis captivis navibus sociorum*. August, patron kolonije, Jadertinima je izgradio fortifikacije kao znak zahvale za njihovu privrženost ocu i njemu tijekom brojnih ratova u Iliriku; *CIL III* 2907; *CIL III*, 13264.

⁴² N. CAMBI, 2005, 33, bilj. 100, prenosi pretpostavku B. Kuntić-Makvić da bi kip izijačke ikonografije iz Enone mogao predstavljati Kleopatru, što bi možda ukazivalo na Cezarov kult u municipiju koji je susjedan koloniji Jader.

⁴³ N. CAMBI, 2002, 89-92; N. CAMBI, 2005, 24-27, sl. 25-27.

⁴⁴ *CIL III*, 2810 (*ILJug* 199): *T(ito) Turra[nio] / T(iti) f(ilio) Ser(gia) tribu Seda[to], / decurioni, duo[viro] / Scardonis, sacer[doti] / ad aram Aug(usti) Lib[urn(orum)]*. / *Huic ordo Scar[do]nit[an(i)] / statuam decre[vit]. / Iulia Seks(ti) f(ilia) Maxima / impensa remi[ssa] / d(e) s(ua) p(ecunia) f(ecit). L(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*.

⁴⁵ Plin., *n.h.*, III: *populorum pauca effatu digna aut facilia nomina. conventum Scardonitanum petunt Iapudes*

et Liburnorum civitates XIII, ex quibus Lacinienses, Stulpinos, Burnistas, Olbonenses nominare non pigeat.

⁴⁶ Sinteza o statusu Liburnije kod J. MEDINI, 1980, 363 i d.

⁴⁷ O skardonitanskim institucijama i romanizaciji M. GLAVIČIĆ, 2007, 251 i d. U doba Marka Aurelija tri liburnske zajednice obnavljaju zapušteni pretorij kako čitamo na natpisu *CIL III*, 2809: *Praetoriu[m vetustate] / conlapsu[m] [----- et (?)] / Burnistae [et(?)] [-----] / ses ex pec(unia) [pub(lica) refecer(unt)] / Scapul[la Tertullus] / leg(atu)s Aug(ustorum) p[ro]v(inciae) Dalmatiae] / restit[uit]*

⁴⁸ Popis mjesta na kojima se kod Plinija spominju juridički konventi vidi kod M. DOPICO CAÍNZOS, 1986, 266. Stoga osim u Skradinu, pokrajinski carski kult treba očekivati i u druga dva juridička konventa, Saloni i Naroni. Upozorimo ipak da su Salona i Narona kolonije s pretežno doseljeničkim stanovništvom, a ne s autohtonim kojem je kult namijenjen.

⁴⁹ *CIL III*, 9879 (=2808). Natpis na bazi kipa glasi: *Neroni Caesari Germanici f(ilio) Ti(berii) / Aug(usti) n(epoti), divi Aug(usti) pro(nepoti) / flamin(i) Aug(usti) / civitates Liburniae*.

⁵⁰ D. FISHWICK, 1993, 145-146.

Sl. 5. Natpis na kojem se spominje conventus Scardonis.
Fig. 5. Inscription that mentions conventus Scardonis.

Sl. 6. Natpis o obnovi pretorija u Skardoni (CIL III, 2809).

Fig. 6. Inscription CIL 3, 2809 that mentions reconstruction of a praetorium in Scardona.

Sl. 7. Dolabelin natpis iz carskog svetišta u Naroni.
Fig. 7. Dolabella's inscription from the imperial shrine in Narona.

Sl. 8. Natpis Druza Cezara Mlađeg iz Ise.

Fig. 8. Inscription of Drusus Ceasar the Younger from Issa.

Tiberija. Naime, njegov namjesnik Publije Kornelije Dolabela⁵¹ aktivno je organizirao carski kult u Iliriku. Ističemo da je Dolabelin natpis pronađen u nedavno istraženom Augusteju u Naroni (Sl. 7),⁵² da je natpis sličnog karaktera⁵³ stajao u svetištu, još neubiciranom, u Epidauru, da su iz Tiberijeva doba ara i svetište u Omišu (*Oneum*),⁵⁴ da se skupine carskih skulptura na istočnoj jadranskoj obali formiraju upravo u doba Tiberija,⁵⁵ te da u Iliriku u dva navrata gotovo tri godine boravi Druz Cezar da bi kao princ nasljednik stekao popularnost kod vojske i puka, te promicao politiku svog oca (Sl. 8).⁵⁶ Bez obzira na to što uglavnom nije moguće razlučiti odnose li se skulpture, natpisi i svetišta na municipalni, provincijski ili regionalni kult, njihova velika količina i historijske okolnosti snažno podupiru mogućnost da je liburnski kult začet već u Tiberijevo doba. Takvu sustavnu aktivnost na uspostavi carskog kulta nastavlja idući Tiberijev namjesnik Lucije Voluzije Saturnin.⁵⁷

Restauracija carskog kulta u cjelini, pa tako i liburnskog, nastupila je s dinastijom Flavijevaca, kada Skardona postiže municipalni status.⁵⁸ Arhitektonske ostatke carskog svetišta još nismo

⁵¹ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1964, 338 i d.

⁵² E. MARIN, 2004, 67, zanemaruje što je natpis čvrst kronološki reper i bez argumenata datira gradnju svetišta u 10. godinu prvog stoljeća. Sasvim je moguće da je carski kult u Naroni nastao još u doba Augusta, ali za augustej još nemamo takvih potvrda.

⁵³ J. LUČIĆ, 1966-67, 543-545.

⁵⁴ N. CAMBI, 1997, 71 i d.

⁵⁵ N. CAMBI, 1998, 55. O carskim portretima i skulpturi s državnim znakovima u Iliriku Tiberijeva doba kod N. CAMBI, 2005, 24-36. Dvije skulpture iz rimske Liburnije,

Oktavijanov portret iz Osora (Apsorus) i Agripin izložen u Copenhagenu, datirane su na kraj 1. st. pr. Krista.

⁵⁶ Tac., *Ann.*, 2.44; 3.7. D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1952, 41 i d.

⁵⁷ Tijekom mandata Lucija Voluzija Saturnina, uz ostalo, podignut je spomenuti natpis *CIL III*, 9879 (=2808).

⁵⁸ G. ALFÖLDY, 1965, 201. *CIL III*, 2808 (9879): *Genio / municipi / Fl(avii) Scard(onae). / C(aius) Petronius / Firmus ob / honorem aug(uratus). / L(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*; M. GLAVIČIĆ, 2007, 252-253.

otkrili. Zasad možemo tek pretpostaviti da je kult diviniziranih careva julijevsko-klaudijevske dinastije zamijenjen kultom diviniziranih Flavijevaca, čime su Skardonitanci iskazali zahvalnost za gradsku konstituciju. Čak i bez tog postignuća liburnski bi se pokrajinski kult transformirao u tom smjeru jer je reforma provedena sustavno na nivou cijele provincije Dalmacije, pod koordinacijom namjesnika. Trajanje kulta potvrđeno je natpisima dvaju svećenika. Početkom 2. st. *sacerdos Liburnorum* Lucije Gavije Optat u Senju obnavlja Liberov hram.⁵⁹ Iz istog vremena je nadgrobni spomenik sacerdotu M. Trebija Prokula, koji je vitez, što pokazuje da su liburnski svećenici iz redova domorodačke elite.⁶⁰

Zaključimo da se carski kult u Liburniji javlja već u Augustovo doba. Tiberijev namjesnik Dolabela organizirao je niz kulturnih žarišta. U njegovo doba vjerojatno je u Skardoni stvorena asocijacija carskog pokrajinskog liburnskog kulta i juridičkog konventa.

Na kraju članka zahvaljujemo našem profesoru Nenadu Cambiju čija su nam znanstvena i životna djela bila inspiracija u traženju znanstvene istine.

LITERATURA

- ALFÖLDY, G., 2000. – Das Neue Edikt des Augustus aus El Bierzo in Hispanien, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 131, 177-205.
- ALFÖLDY, G., 1965. – *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest.
- BOSCH-GIMPERA, P., 1975. – Katalonien in der römischen Zeit, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II 3, Berlin - New York, 572-600.
- CAGNAT, R., 1908. – Sodales Augustales, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines de Daremberg et Saglio*, Paris: Hachette, IV.2, 1371-1372.
- CAMBI, N., 1984. – Gardunski tropej, Cetinska krajina od prehistorije do dolaska, *Izdanja HAD-a*, 8, Split, 77-92.
- CAMBI, N., 1997. – Svetište (Augusteum) u Oneu (Oneum)?, *Radovi Filozofskog Fakulteta Zadar*, 35(22), Zadar, 71-81.
- CAMBI, N., 1998. – Skupine carskih kipova u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Histria antiqua*, 4, Pula, 45-61.
- CAMBI, N., 2000. – *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Split.
- CAMBI, N., 2002. – *Antika*, Zagreb.
- CAMBI, N., 2005. – *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split.
- CAMBI, N. – GLAVIČIĆ, M. – MARŠIĆ, D. – MILETIĆ, Ž. – ZANINOVIĆ, J., 2007. – *Rimska vojska u Burnumu. L'esercito Romano a Burnum*, Drniš – Šibenik – Zadar.
- DEININGER, J., 1965. – Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n.Chr., *Vestigia*, 6, München.

⁵⁹ B. GABRIČEVIĆ, 1956, 53; M. GLAVIČIĆ, 1994, 62-63; M. ZANINOVIĆ, 1996b, 338; I. JADRIĆ, 2007, 102-103, kat. br. 3.

⁶⁰ CIL III, 2931: M. Trebio / Proculo / equom publ(icum) / hab(enti), sacer(doti) Lib(urnorum), / Ilvir(o), aedili Arba(e), / Trebia M. fil(ia) / Procula / patri t(estamento) p(oni) i(ussit); D. FISHWICK, 1995, 17-38, na primjeru Pompeja pokazuje povezanost elite s carskim kultom.

- DIEGO SANTOS, F., 1975. – Die Integration Nord- und Nordwestspaniens als römische Provinz in der Reichspolitik des Augustus. Von der konsularischen zur hispanischen Ära, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II 3, Berlin - New York, 523-571.
- DOPICO CAÍNZOS, M., 1986. – Los conventus iuridici. Origen, cronología y naturaleza histórica, *Gerion*, 4, 265-283.
- FEARS, J. R., 1981. – The Cult of Jupiter and Roman Imperial Ideology, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II.17.1, Berlin – New York, 3-141.
- FISCHWICK, D., 1970. – Numina Augustorum, *The Classical Quarterly*, N. S. XX/1, 191-197.
- FISHWICK, D., 1993. – *The imperial cult in the Latin west: studies in the ruler cult of the western provinces of the Roman empire*, vol. 1.1, Leiden.
- FISHWICK, D., 1987. – *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, Vol. 1.2, Leiden.
- FISHWICK, D., 1995. – The inscription of mamia again: the cult of Genius Augusti and the temple of the imperial cult on the forum of Pompeii, *Epigraphica*, 57, Faenza, 17-38.
- FISHWICK, D., 2002. – *The imperial cult in the Latin west: studies in the ruler cult of the western provinces of the Roman empire*, vol. 3.2, Leiden.
- GABRIČEVIĆ, B., 1956. – Une inscription inedite provenant de Senia, *Archaeologia Jugoslavica* 2, Beograd, 53-56.
- GARCÍA, J. R. C. – Algunos Aspectos del Culto Imperial, en la Dacia Romana, <http://www.hottopos.com/notand8/carbo.htm> (12. 2. 2008).
- GIUNIO, K. A., 2005. – Carski kult u Zadru, *Histria antiqua*, 13, 167-176.
- GLAVIČIĆ, M., 1994. – Natpisi antičke Senije, *Radovi Filozofskog Fakulteta Zadar*, 33 (20), Zadar, 55-81.
- GLAVIČIĆ, M., 2007. – O municipalitetu antičke Skardone, *Zbornik radova Simpozij Rijeka Krka i Nacionalni park Krka, prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak. (Šibenik, 5.-8. listopada 2005)*, Šibenik, 251-257.
- JADRIĆ, I., 2007. – *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sveučilište u Zadru, magistarski rad, Zadar.
- JULLIAN, C., 1896. – Flamen, flaminica, flamonium, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines de Daremberg et Saglio*, II.2, Paris: Hachette, 1156-1188.
- LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., 1979. – *Continuity and change in Roman religion*, Oxford.
- LUČIĆ, J., 1966-67. – O nekim problemima najstarije dubrovačke povijesti, *Historijski zbornik*, 19-20, 537-547.
- MARIN, E., 2004. – *Les inscriptions, Divo Augusto. La descoberta d'un temple Romà a Croàcia* [edd. E. Marin – I. Roda], Split, 67-69.
- MEDINI, J., 1980. – Provincia Liburnia, *Diadora*, 9, Zadar, 363-444.
- MOWERY, R. L., 2002. – Son of God in Roman Imperial Titles and Matthew, *Biblica*, 83, 100-110. = <http://www.bsw.org/project/biblica/bibl83/Ani03m.html>
- PFLAUM, H. G., 1960. – *Les Carrières procuratoriennes Équestres sous le Haut-Empire romain*, Paris.
- PLATNER S. B. – ASHBY, T., 1929. – *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, London.
- PORTE, D., 1981. – Romulus-Quirinus, prince et dieu, dieu des princes. Etude sur le personnage de Quirinus et sur son évolution, des origines à Auguste, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II.17.1, Berlin – New York, 300-342.
- PRICE, S.R.F., 1984. – *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge.

- RADIMSKÝ, W., 1893. – Generalbericht über die bisherigen Ausgrabungen der römischen Stadt Domavia in Gradina bei Srebrenica, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, I, Wien, 218-253.
- REHAK, P., 2001. – Aeneas or Numa? Rethinking the Meaning of the Ara Pacis Augustae, *The Art Bulletin*, 83/2, 190-208.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1952. – Druzov boravak u Dalmaciji u svijetlu novog viškog natpisa, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIV, Split, 41-50.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1964. – P. Cornelius Dolabella legatus pro praetore provinciae Dalmatiae, proconsul provinciae Africae Proconsularis. Problèmes de chronologie, *Akte des IV. internationalen Kongresses für griechische und lateinische epigraphik (Wien, 17. bis 22. September 1962)*, Wien, 338-347.
- RÜPKE, J., 2007. – *Religion of the Romans*, Cambridge.
- RÜPKE, J., Religiöse Spezialisten republikanischer Zeit in Rom: Biographien, = http://www.uni-erfurt.de/vergleichende_religionswissenschaft/bio.htm (19.2.2008).
- RUFUS FEARS, J., 1981. – The Cult of Jupiter and Roman Imperial Ideology, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin - New York, II.17.1, 3-141.
- SMITH, W., 1870. – *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston.
- STRASBURGER, H., 1940. – Sodales Augustales, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Supplementband VII, Stuttgart, 1219-1220.
- TRUHELKA, Č., 1893. – Zenica und Stolac. Beiträge zur römischen Archäologie Bosniens und der Hercegovina, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, Wien, 273-302.
- WEINSTOCK, S., 1971. – *Divus Iulius*, Oxford.
- WISSOWA, G., 1896. – Augustales, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, II, 2, Stuttgart, 2349-2361.
- ZANINOVIĆ, M., 1996. – M. Zaninović, Štovanje Libera na istočnom Jadranu, *Od Helena do Hrvata*, Zagreb, 338-343.

THE LIBURNIAN IMPERIAL CULT

SUMMARY

The first manifestations of the imperial cult in Illyricum can be noted as early as in the period of Octavianus Augustus, when the *collegium Iuliales* was formed, whose *Vir* was noted at Iader. Augustus was the patron of the colony of Iader, hence the primary task of the collegium was the promotion of the cult of the imperial family. At Scardona a Liburnian regional imperial cult, *ad aram Augusti Liburnorum*, has been documented. This article discusses whether this was preceded by a provincial Illyrian cult, as was the case in Hispania, where the regional cult among the Asturians and Cantabrians was preceded by the organization of a central provincial cult at Tarraco. The Liburnian imperial cult probably originated during the reign of Tiberius, and was systematically organized by his governors Publius Cornelius Dolabella and Lucius Volusius Saturninus. From this period comes an inscription dedicated to the Caesar Nero, the son of Germanicus, who is raising the *civitates Liburniae*. The restoration of the imperial cult as a whole, hence including that of Liburnia, began with the Flavian dynasty, when Scardona was granted municipal status.

KEY WORDS: *Imperial cult, Liburnian cult, Tiberius, conventus, ara Liburnorum, Dolabella*